

SEPTEMBER 2004

VARFÖR LÄGGA OM TILL EKOLOGISKT LANTBRUK?

Cecilia Nylén Andresen & Erik A. Hult

Centrum för uthålligt lantbruk

Varför lägga om till ekologiskt lantbruk?

Centrum för uthålligt lantbruk

SLU

Box 7047

750 07 Uppsala

Why convert to organic farming?

Centre for Sustainable Agriculture

Swedish University of Agricultural Sciences

S-750 07 Uppsala

ISBN 91-576-6646-6

Publicerad: September 2004

Antal sidor: 27

Ämnesord/*Key words*: Ekologiskt lantbruk, omställningsprocess, livssituation, kontextualitet, komplexitet, kvalitativa metoder / *Organic farming, process of conversion, life situation, ceontextuality, complexity, qualitative methods*

FÖRORD

När arbetet med studien påbörjades såg vi framför oss en tid fylld av möten med spännande och intressanta människor. Av dessa människor förväntade vi oss att få lära om varför man ställer om till ekologiskt lantbruk och hur man tänkt när man gjort det. Vi förväntade oss också att göra ett antal misstag av metodisk karaktär vid dessa möten. Men av dessa erfarenheter skulle vi vid kommande forskarutbildningsarbete ha stor nytta och glädje. Det blev inte riktigt så som vi förväntat oss. Det blev intressantare, lärorikare och roligare än vad vi någonsin föreställt oss. Vi trodde aldrig att vi skulle få så mycket bra och intressant material som vi fick. Vi skulle nog ha kunnat arbeta med det ett halvår till och skrivit en bok om det.

Inom de olika akademiska områden som vi har vår bakgrund – antropolog och agronom – är de allmänt förekommande metoderna och förhållningssätten mycket olika. De båda disciplinerna stammar från två olika vetenskapstraditioner, den humanistiska- och naturvetenskapliga. Trots det har vi gjort hela studien från planering till genomförande och bearbetning gemensamt, vilket vi anser har bidragit till att studien fått en tvärvetenskaplig infallsvinkel.

Vi vill tacka alla de lantbrukarfamiljer vi träffat och pratat med under studiens gång. Ett stort tack för att ni så frikostigt delat med er av era erfarenheter, släppt in oss i era liv och låtit oss få ta del av hur ni tänkt och tänker om framför allt lantbruk och specifikt ekologiskt lantbruk. Tack även för allt annat som vi under intervjuernas gång glidit in på. Vi har haft en otroligt rolig och lärorik tid och hoppas att även ni har tyckt att det varit roligt och lärorikt!

Tack också till finansörerna av denna studie, SLU Kontakt, och då särskilt Ulf Brangefeldt. Slutligen riktar vi ett tack till de som hjälpt oss med kommentarer av studien under arbetet med att skriva rapporten.

Uppsala

Cecilia Nylén Andresen och Erik A. Hult

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	2
Inledning	3
Syfte och frågeställning	3
Uppläggning av projektet	4
Lantbrukarfamiljerna	4
Teoretisk bakgrund och metod	5
Intervjumetod och hjälpmedel	5
Gruppövning	6
Resultat och analys	8
Mental och praktisk omställning	8
Olika omställningsprocesser	11
<i>Flerdimensionell process</i>	11
<i>Flexibel process</i>	12
<i>Pionjär process</i>	13
Påverkan, nätverk och relationer	15
<i>Relationsträd</i>	15
<i>Relationsdiagram</i>	17
Gruppövningen	20
<i>Argument och nyckelord</i>	20
<i>Rangordning</i>	22
Diskussion	24
Komplexitet och kontextualitet	24
Varför lägga om till ekologiskt lantbruk?	25
Referenser	27

SAMMANFATTNING

Syftet med denna studie var att genom intervjuer få en förståelse för hur lantbrukare resonerar och funderar kring ett beslut om en omställning till ekologisk produktion, samt att med en gruppövning på ett enkelt och kortfattat sätt få reda på hur några lantbrukare betraktar det ekologiska lantbrukets för- och nackdelar. Även om jordbruket varit i fokus har vi fäst stor vikt vid dessa informanternas sociala, yrkesmässiga, historiska och värderingsmässiga sammanhang, dvs. deras kontext.

Sju lantbrukarfamiljer, sammanlagt 13 individer/informanter, ingick i studiens intervjudel samt gruppövningen. Fyra familjer var från Småland och tre från Uppland. Dessa sju familjer hade påbörjat en omställning till ekologisk produktion eller hade redan ekologisk produktion. Flerparten hade mjölkproduktion, men även en grönsaksodlare och två nötköttproducenter ingick i studien. I gruppövningen deltog ytterligare tre familjer, sex individer, med konventionell mjölkproduktion. Lantbrukarna/informanterna har i studien delats in efter de olika omställningsprocesser som de genomgått. En av dessa processer är den *flerdimensionella*. Informanterna i denna har en helhetssyn på jordbruket som innefattar en vilja att stärka kopplingen mellan jordbruket och samhället. Ekonomiska incitament har haft relativt stor betydelse för dem i deras omställning till ekologiskt lantbruk, men samtidigt uttrycker de ett starkt miljöintresse och ser sig som förvaltare av jorden. Informanterna i en annan process – den *flexibla* – anpassar sig i högre utsträckning till marknadens önskningskrav och krav. För dem står jordbruket inte lika mycket i fokus. De uttrycker dock tillfredsställelse över att konsumenten är intresserad av hur de producerar. Informanterna i den *pionjära* processen har från början haft ekologisk produktion och ingen av dem har någon lantbruksbakgrund. Dessa informanter uttrycker starka ideologiska skäl för sitt sätt att producera och anser att miljöhänsyn och ett förvaltande av jorden till framtida generationer är viktigt. Skulle det i framtiden visa sig omöjligt att producera ekologiskt skulle dessa informanter inte gå över till konventionell produktion, utan de skulle sluta med jordbruk.

I de gruppövningen som utfördes nämnde grupperna olika argument för och emot att ställa om till ekologisk produktion. Dessa fördelar och nackdelar värderades sedan.

Sammanfattningsvis tyder studien på att skälen för och slutligen ett beslut om en omställning till ekologiskt lantbruk är komplexa. Förutom lantbrukarnas ekonomiska situation och de ekonomiska incitament som existerar t.ex. i form av stöd, framkommer gårdens specifika förutsättningar, familjesituationen och egna intressen och ståndpunkter som några av de företeelser som tas i beaktande vid ett beslut.

INLEDNING

Diskussionen om för- och nackdelarna med det ekologiska jordbruket är stundom het. Idag är man mer eller mindre tvungen att åtminstone ha en uppfattning om ekologiskt lantbruk. När studien genomfördes hösten 1999 debatterades det ekologiska jordbruket mycket. LRF:s dåvarande ordförande Hans Jonsson hade lagt om delar av sin produktion till ekologisk produktion enligt KRAV:s regler. Både antalet hektar och lantbruk i ekologisk produktion ökade. Under 2000 var cirka 3 430 lantbrukare och växthusodlare anslutna till KRAV. Det är en ökning med knappt 16 procent från 1998, då 2 870 lantbrukare var anslutna (KRAV, 2004)¹.

Varför lägger så många om? Hur tänker lantbrukare innan de fattar ett beslut om omläggning till ekologisk produktion? De ofta alltför enkla och ensidiga beskrivningar av orsakerna till att ställa om sin produktion till ekologisk väckte vår nyfikenhet.

Tesen för denna studie är att skälen för att lägga om till ekologisk produktion är komplexa och därför är det relevant och intressant att studera och försöka förstå historiken och de underliggande värderingarna bakom ett beslut att lägga om.

Syfte och frågeställning

Syftet med denna studie var framför allt att få en förståelse för hur man som lantbrukarfamilj funderar och resonerar vid omläggningen till ekologisk produktion. Meningen var dels av att få ta del av den livssituation som påverkat lantbrukarna och lett dem in i diskussioner eller till beslut om ekologisk produktion, dels att försöka förstå vad som gjort att de lagt om och hur de resonerat. I fallet med de konventionella lantbrukarna gällde det att få förståelse för vad som skulle göra att de lade om till ekologisk produktion.

Den överordnande frågan för studien var: Varför ställer man om till ekologisk produktion? Frågan är av generell karaktär och avsikten var inte att direkt försöka besvara den utan att istället ge läsaren en bred bild av det intressanta i samspelet mellan oss som utfört studien och de informanter vi arbetat med². Samtalen med lantbrukarna som deltog i studien behandlade allt från ekonomi till barnens skolgång, grannars påverkan och vikten av en bättre växtföljd när man ställer om till ekologisk produktion. Avsikten med en sådan öppen intervjuform, där ämnena varierat, var att få en bred bild av hur lantbrukarfamiljerna resonerar och vad som är betydelsefullt i deras liv. Syftet med gruppövningen var att få en bild av hur några lantbrukare beskriver för- och nackdelar med ekologiskt lantbruk.

Informanternas livssituation, deras tankar och handlingar ingår givetvis i ett större sammanhang influerat av politiska beslut, kulturella faktorer, informella och formella institutioner och inte minst som ingående i en samtida historisk tid. Vi inser betydelsen av ovanstående påverkande faktorer men har i studien valt att fokusera på att försöka

¹I studien definieras ekologiskt jordbruk som det jordbruk som drivs enligt KRAV:s regler.

²De individer som vi arbetat tillsammans med i denna studie kommer fortsättningsvis att kallas för informanter när vi inte hänvisar till dem som familjer.

följa processen som informanterna gått och går igenom i sina funderingar för och emot en omläggning till ekologisk produktion. Studien är processinriktad på individnivå men i analysen har vi försökt identifiera mönster som leder till en större förståelse för den process som lantbrukarna genomgår och de skäl som de anger för en omställning.

Uppläggning av projektet

Arbetet med studien påbörjades i september 1999 och samtliga intervjuer som utfördes avslutades i december samma år. Antalet individer som deltog i studien var 18 stycken och antalet lantbrukarfamiljer 10. Sju av dessa familjer bedrev helt eller delvis ekologisk produktion enligt KRAV:s regler, eller stod i begrepp att göra det. Den senaste omställningen anmäldes under hösten 1999. Dessa sju familjer intervjuades individuellt eller i par samt deltog i en gruppövning som utfördes i de olika områden där jordbruken låg, dvs. i Småland och Uppland. Motsvarande gruppövning genomfördes även med tre lantbrukarfamiljer som bedrev konventionellt lantbruk i Uppland¹.

Intentionen var att försöka få mycket av få och inte lite av många. Därför utfördes arbetet med ett fåtal familjer där tid fanns för att få en djupgående kännedom om deras situation och hur den uppkommit.

Lantbrukarfamiljerna

Lantbrukarfamiljerna som medverkat i studien bedrev i huvudsak mjölk- eller köttproduktion med växtodling, men även en grönsaksodlare och en lammproducent medverkade. Samtliga hade dock någon form av djurhållning (nötboskap eller får). Flera av lantbrukarfamiljerna hade barn i skolåldern medan några hade vuxna barn. En familj hade både vuxna barn och barn i skolåldern. En informant hade ännu inga barn. Informanternas ålder varierade mellan 29 och 63 år. I flera av de deltagande familjerna arbetade ena parten utanför gården med något slags lönearbete. I två fall rörde det sig om kvinnor som arbetade utanför lantbruket och i två fall både mannen och kvinnan. När männen arbetade utanför lantbruket var det i mindre omfattning än kvinnorna. I de fall där någon arbetade utanför lantbruket var den ekonomiska betydelsen av denna verksamhet eller anställning 50 % eller mer för hushållet.

Storleken på de lantbruk som ingick i studien varierade från 1 ha arrenderad mark (grönsaksodlaren) till 240 ha (en av mjölkproducenterna som hade både arrenderad och ägd mark). Samtliga informanter hade dessutom egen skog – variationen var mellan 30 och 121 ha. Lantbruksföretagens omsättning varierade mellan 200 000 och 2,7 miljoner kronor. Tre lantbruk hade fast anställda. I studien var två lantbruk föräldragårdar på kvinnans sida och två lantbruk föräldragårdar på mannens sida. De övriga var antingen arrendegårdar eller köpta gårdar. I två familjer hade varken kvinnan eller mannen någon jordbruksbakgrund. Utbildningsnivån för familjemedlemmarna i lantbruken var olika: fyra hade universitetsutbildning, fyra hade tre- eller fyraårigt gymnasium, två yrkesutbildning, tre längre lantbruksutbildning och fem grundskola. För övrigt hade många gått kortare lantbrukskurser – allt ifrån studiecirkel till påbyggnadskurser.

TEORETISK BAKGRUND OCH METOD

Som utgångspunkt för studien har till viss del ett fenomenologiskt perspektiv använts. När något studeras ur ett fenomenologiskt perspektiv betraktas situationer, händelser, relationer etc. som fenomen i en värld där utgångspunkten är aktörens/ernas egen beskrivning av sitt liv, av informantens livsvärld (Kvale, 1995). Det är alltså subjektets egen beskrivning av sitt vardagsliv och sin livssituation som är intressant och utgångspunkt för vidare analys. Subjektets uppfattning om sitt liv är lika relevant och "sann" som någon annan beskrivning av henne (Kvale, 1995; Østergaard, 1998). I denna rapport förmedlas alltså huvudsakligen aktörernas (subjektens) egna verkligheter och tolkningar av dem.

För att inhämta kunskap, information och få ökad förståelse användes som övergripande tillvägagångssätt s.k. deltagande metoder i studien. Tillvägagångssättet grundar sig i stort på att: målgruppen deltar i planeringen och utvärderingen av projektet; olika sorters kunskap värderas; mångfald och komplexitet beaktas; forskningsmetoder och strategier anpassas löpande; handledarna/forskarna är självkritiska och självgranskande (Ullmark, 1999). Deltagande metoder kan användas i olika grad. Informanterna i denna studie deltog t.ex. inte i så hög grad i planeringen och utvärderingen av projektet.

Intervjumetod och hjälpmedel

Varje familj intervjuades två gånger. Intervjuerna var semi-strukturerade, dvs. med ett visst syfte och vissa frågeställningar i blickfånget, men utvecklades till ett samtal eller en diskussion (Mikkelsen, 1995). Semistrukturerade intervjuer är lämpliga när man ska försöka ta reda på uppgifter som rör mer komplexa frågeställningar (Dick, 1998). Metodiskt användes ett antal olika hjälpmedel eller "verktyg", såsom tidsaxel (Eksvärd, 1998). Kring dessa hjälpmedel var syftet att skapa en miljö där varje informant uppmuntrades att med egna ord beskriva och berätta sin historia och situation. Vid första intervjutillfället gjordes en sådan historisk tidsaxel (figur 2), vilket innebar att vi tillsammans med informanterna både framåt och bakåt i tiden gick igenom händelser, förändringar, beslut och skeenden i samhället och lantbruket som de upplevde som viktiga för hur deras lantbruk och personliga tillvaro utvecklats.

Den första intervjun avslutades med att göra ett relationsträd. Relationsträdet (figur 3) kompletterar den historiska tidsaxeln med information om möjlig utomstående påverkan och inflytande samt ger en bild av de sociala kontakter personen/erna har². Den andra intervjun avslutades med att göra ett relationsdiagram (figur 5 och 6) för både nutid och framtid (Ullmark, 1999). Relationsdiagrammet kan sägas vara en fortsättning av relationsträdet från första intervjun. Skillnaden är att medan ett relationsträd visar ett nätverk utan någon som

¹ Dessa informanternas funderingar och åsikter är endast redovisade i gruppövningen. Deras och deras gårdars bakgrund vet vi inget om och därför redovisas de inte.

² Hjälpmedlet relationsträd har utarbetats av författarna och är en förenklad variant av relationsdiagrammet.

helst kvalitativ skillnad mellan "aktörerna" används relationsdiagrammet för att få fram mer kvalitativa egenskaper som både visar storlek i betydelse och förhållandet mellan "aktören" och de(n) intervjuade. Kortfattat görs relationsdiagrammet genom att informanterna skriver ned namn på personer, myndigheter etc. av betydelse för dem på olika stora cirklar i papper. Ju större cirkel som används desto större betydelse. Cirklarna läggs sedan ut på olika avstånd från de(n) intervjuade (cirkeln i mitten). Avståndet mellan de(n) intervjuade i mitten och de olika cirklarna betecknar känslomässig eller praktisk "närhet" till de(n) intervjuade.

Gruppövning

Det övergripande syftet med gruppövningen var att på ett enkelt och överskådligt sätt diskutera olika för- och nackdelar med ekologiskt lantbruk ur informanternas perspektiv. Även argument som informanterna funderat över och diskuterat hemma innan beslutet om en påbörjad omställning togs lyftes fram. Gruppen med konventionella lantbrukare diskuterade bl.a. vad som skulle kunna göra att de lade om. Uppdelningen av grupperna gjordes utifrån geografiskt läge. Sammanlagt gjordes tre gruppövningar, en i vardera landskapet Uppland och Småland med de ekologiska lantbrukarfamiljerna, samt en med enbart tre konventionella lantbrukarfamiljer från Uppland. Vid gruppövningen i Småland var sammansättningen en kvinna och fem män. Vid de två andra tillfällena var sammansättningen tre kvinnor och tre män.

Gruppövningen var upplagd likartat vid alla tre tillfällena och syftet var att bygga upp en matris och sedan rangordna och värdera de olika utfallen som kommit upp under övningen. Matris kan vara ett sätt att upptäcka olika uppfattningar om fördelarna och nackdelarna i en speciell fråga eller angelägenhet (Pretty et al., 1995). I det här fallet tog vi upp frågan: "Varför ställa om till ekologiskt lantbruk och varför inte ställa om till ekologiskt lantbruk?". Vid det första tillfället i Småland började övningen med att deltagarna gemensamt kom överens om fem kategorier/ord som för dem kännetecknade lantbruk. Vid de andra gruppövningarna fick deltagarna tre kategorier/ord som kännetecknar delar av lantbruk – bonden, växtodling och djur (tre av fem från gruppövningen i Småland)¹. Därefter fick informanterna gemensamt komma överens om fem argument för att ställa om till ekologisk produktion respektive inte ställa om. Argumenten gavs därefter en kort definition i form av nyckelord (tabell 1 & 2). Alla dessa moment löstes gemensamt i gruppen, medan det avslutande momentet med rangordning av de olika argumenten gjordes individuellt.

Rangordning gick till enligt följande: varje person skulle rangordna de fem argumenten för varje del av lantbruket – bonden, växtodling och djur – med talen 1–5, där fem gavs till argumentet med störst betydelse. Slutligen summerades övningen och informanterna fick ge sina synpunkter (tabell 3 & 4).

¹ Eftersom vi efter övningen i Småland insåg att vi skulle få svårt att jämföra resultaten om de andra grupperna kom överens om helt andra övergripande kategorier/ord, tog vi beslutet att använda oss av de som lantbrukarna i Småland kommit överens om.

Foto 1. Informanter från Småland genomför gruppövningen.

RESULTAT OCH ANALYS

Mental och praktisk omställning

Studien stärker tesen att skälen för en omställning till ekologisk produktion är mycket komplexa (Østergaard, 1998). Givetvis spelar tillskottspriset på ekologiska produkter en betydande roll, dvs. ekonomiska skäl har betydelse, men räcker inte enbart som skäl för en omställning. Studien har visat att ekonomiska skäl för att ställa om fungerat som ett sista avgörande. Lantbrukarna har räknat på en omställning och sett att den är möjlig utan att riskera gårdens framtid rent ekonomiskt. I studien har vi också funnit att förutom gårdens förutsättningar (markförhållanden, antal ha etc.) har exempelvis den individuella familjesituationen, familjernas bakgrund, individernas uppväxtvillkor, politiskt intresse, intresse för djur och natur betydelse för en omställning. I två fall har en omställning från konventionell till ekologisk inte ens ägt rum utan produktionen har varit ekologisk redan från början.

Omställningsprocessen kan sägas bestå av två slags "delar" som är beroende av varandra till en högre eller lägre grad, och som dessutom till stor del överlappar varandra – en mental och en praktisk¹ (figur 1). Den *mentala processen*² är de olika funderingar, tankar och diskussioner som personerna har om ekologiskt lantbruk. Dessa kan bestå av konkreta funderingar kring den egna gården, hur en omställning skulle kunna genomföras, vad som skulle krävas i arbetskraft, hektar, djur, ekonomi etc., till mer allmänna funderingar kring ekologiskt lantbruk. Det är alltså både en individuell inre process som även inkluderar samspelet mellan t.ex. makar, barn, kollegor, vänner, grannar, samt påverkan från omvärlden t.ex. olika media. *Praktisk omställning* innefattar yttre omständigheter såsom förutsättningarna på gården (antal hektar, arrende, behov av investeringar etc.), familjesituationen (små barn, äldre generationen boende långt borta) och hälsa. Påverkan från olika håll såsom grannar, kollegor, rådgivare, kurser, samhällsinformation, ingår även här.

Mental och praktisk omställning kan ses som en linje där en händelse av något slag kan vara av stor vikt för påbörjandet av den mentala omställningen³. Händelsen kan göra att man börjar fundera på konsekvenser av det man gör. Ett exempel som en av informanterna berättade om var att någon i grannskapet fått en kroppslig reaktion av det bekämpningsmedel som informanten sprutat dagen innan. En annan berättade att han tänkt – kan han så kan jag (förebild) då en granne lagt om till ekologisk produktion. Till slut når lantbrukaren en punkt då han/hon inser att det skulle vara praktiskt möjligt med en omställning. Skälen till denna insikt varierar, vilket vi återkommer till senare. De båda "delarna" i omställningen är som sagt avhängiga varandra trots att det i denna studie finns en tendens till att den mentala omställningen börjar långt innan den praktiska. Det ska dock påpekas att variationerna är stora mellan hur lång tid som gått från det att en mental om-

¹ Givetvis är denna uppdelning av metodisk praktisk natur, i det verkliga livet sammanfaller och sammanflätas de av oss strukturerade uppdelningarna.

² I Østergaard (1998) kan man läsa mer om den mentala omställningsprocessen.

³ Händelsen tolkas av den enskilda individen utifrån dennas erfarenheter, bakgrund och aktuella livssituation.⁴ Lokalt varierar säkert acceptansen av att bedriva ekologiskt lantbruk.

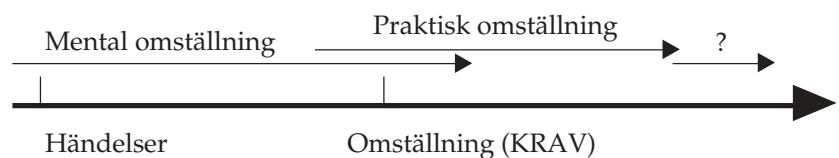
ställning kan skönjas till dess att en praktisk påbörjas. Det är även värt att notera att skälen till en omställning varierar.

Lantbrukare anpassar och ändrar kontinuerligt delar av sitt lantbruk, allt ifrån detaljer som förändringar i foderval och inköp av nya maskiner, till en eventuell förändring av produktions sätt eller t.o.m. produktionsform. Förändringarna och anpassningarna sker bl.a. utifrån lantbrukarens egna erfarenheter, men även på grund av influenser utifrån t.ex. från rådgivare, kollegor etc. Detta gäller lantbruket generellt, vare sig man bedriver konventionellt eller ekologiskt lantbruk. I studien har vi sett att lantbrukarna i vissa fall kommer till en punkt där de inser att det de själva praktiskt gör på det egna lantbruket inte riktigt stämmer överens med den personliga idén om hur lantbruk ska bedrivas. Lantbrukarna inser att det även rent praktiskt är möjligt med en omställning på det egna lantbruket.

I studien kan vi konstatera att tiden från det att lantbrukarna börjat fundera på vad ekologisk omställning och produktion kan betyda till att de faktiskt ställer om ibland är ganska lång, i ett fall har det rört sig om sex år. Samma tendens finns även i Østergaards studie (1998). I flera fall har intresset för det ekologiska sättet att driva jordbruk vaknat långt innan ett beslut om omställning tagits. Man har gått kurser om ekologiskt lantbruk, läst om det och haft i bakhuvudet att det nog skulle vara bra:

– *Det verkar vara det rätta sättet*, som en lantbrukare uttryckte det.

Bara några år före genomförandet av studien var det tämligen få lantbrukare som lade om till ekologisk produktion. För de som trots allt gjorde det får man förmoda att konsekvenserna för att ta detta steg var större än vad det är idag.

Figur 1. Omställningen till ekologiskt lantbruk kan sägas bestå av två "delar" – en mental omställningsprocess och en praktisk omställningsprocess.

Figur 2. Historisk tidsaxel för gården "Hylta" (gårds- och egenamn är fingerade).

Olika omställningsprocesser

I rapporten beskrivs de olika processerna som informanterna genomgått utifrån deras egna berättelser. Processerna kan ses som mönster av omställningsprocesser där vissa gemensamma nämnare finns. Detta trots att lantbrukarnas situationer och förutsättningar skiljer sig åt. De skäl, funderingar och tankar de olika familjerna, informanterna, har haft tar givetvis ingen hänsyn till indelningarna utan de överlappar i hög grad varandra. Det innebär att de skäl och tankar som kategoriseras som speciella i en process likväl kan finnas med i en annan process. Det är också två familjer som enbart delvis har gått igenom omställningsprocessen (enligt figur 1).

De informanter som funderat på en omställning en längre tid och som har ställt om av flera olika skäl har genomgått vad som här kallas för en *flerdimensionell*¹ omställningsprocess. En annan process, som kan kallas *flexibel*, kännetecknas av att informanterna inte är de första som ställer om, utan de har avvaktat en tid innan ett beslut har fattats. Ett starkt motiv för en omställning har för dessa varit, vad de uttrycker som, en vilja att i större utsträckning anpassa sig till marknadens och konsumentens önskemål. Dessa informanter har i större omfattning än de andra själva testat att odla en del av arealen ekologiskt. Detta för att se att det ekologiska verkligen fungerar innan en större omställning tar vid. De familjer som inte genomgått omställningsprocessen enligt figur 1 beskrivs under rubriken *pionjär process*.

Flerdimensionell process

Det kännetecknande för informanterna² som genomgått en *flerdimensionell* process är att de i högre grad än de andra präglats av en helhetsyn på jordbruket som innefattat en intensiv vilja till ett starkare samband mellan jordbruket och det omgivande samhället. De har också tagit hänsyn till ekonomiska faktorer och att konsumentens efterfrågan på ekologiska produkter ökat, men de ser sig själva inte bara som lantbruksföretagare utan även som bärare av en viss tradition eller kultur som jordbrukare.

Tiden från det att tankarna har börjat gro om ett annat sätt att bruka jorden till en praktisk och till slut formell omställning till KRAV:s regler är för dessa informanter i flera fall lång. Ofta har ett flertal år gått. Den relativt långa mentala omställningsprocessen som de genomgått beror i stor utsträckning på att flera kriterier ska uppfyllas innan de gått vidare i processen och praktiskt ställt om. Det är med andra ord en mental omställning där informanterna, efter det att första intresset väckts, kritiskt granskat den ekologiska produktionsformen.

I studien var informanterna i den här processen familj jordbrukare³ och gårdarna var ärvda föräldragårdar. Detta verkade vara något som i hög grad påverkat dem. Informanterna har tydligt sett sig som förvaltare av ett arv – jorden och gården – som ska ärvas av efterkommande generationer. Detta uttrycktes i form av att lantbruket ska vara ett bra företag med god livskvalitet för dem själva: "Vi har lite den inställningen att vi även skulle vilja lämna efter något till någon annan än

¹ Flerdimensionell i den mening att det är ett flertal faktorer som inverkat på deras omställning till ekologisk produktion.

² Fyra informanter ingick i gruppen. En familj från Småland och en från Uppland.

³ Familj jordbruk definieras här som att de vuxna familjemedlemmarna huvudsakligen är heltidssysselsatta i jordbruket (Gunnarsdotter, 1999).

våra barn. Vi vill ju bli uppskattade för det vi gjort och lämna något efter oss."

Familjerna som ingick i denna grupp har också uttryckt en känsla av ansvar att förvalta jorden väl: *"Vi känner att vi har ett ansvar att förvalta och bruka gården väl. Någon vill förhoppningsvis försöka ta över det."*

Vad är det då som gjort att man tvekat trots att ekologisk produktion verkat intressant? Anledningarna har varierat och familjerna som ingick i gruppen har uttryckt en känsla av osäkerhet och okunskap som gjort att de inte ställt om tidigare. Med tiden och det ökade intresset för ekologisk produktion har också kunskapen om hur man går tillväga ökat. Många gånger verkar de kunskapsosäkra ha fått inspiration och kunskap genom deltagande i olika kurser och studiecirklar, eller läst och lärt i olika media.

Gemensamt för informanterna i denna grupp var ett mycket starkt miljöintresse. De var övertygade om att ekologiskt lantbruk är ett bra sätt att bedriva jordbruk ur miljösynpunkt. En informant uttryckte det: *"Jag kan inte med bekämpningsmedlen och det är tanken på miljöpåverkan som påverkat oss."*

En annan gemensam nämnare är att tre av fyra individer i denna grupp har en annan bakgrund än enbart erfarenhet av jordbruk och jordbruksutbildning. Två av informanterna är uppvuxna på ett jordbruk, varav en därefter utbildat sig och arbetat i en annan yrkessektor ett antal år innan hon började arbeta inom jordbruket. Den andre har jordbruksutbildning och -erfarenhet, samt erfarenhet av skogsbruk. Övriga två har andra uppväxtförhållanden och annan utbildning och yrkeserfarenhet utanför jord- och skogsbruket. Vad detta kan betyda för en omställning till ekologiskt jordbruk återkommer vi till senare.

Flexibel process

Informanterna¹ i den *flexibla* processen vill inte gå i bräsch för ekologiskt lantbruk, inte heller efter de väl ställt om: *"Vi ska inte komma först och inte komma sist utan vi ska helst komma i mitten."*

Informanterna uttryckte att de anpassat sig till marknadens och konsumentens krav. Vill konsumenten köpa ekologiska produkter så ska de finnas att köpa: *"Konsumenten har väl i viss mån vaknat, det tycker jag ju. Jag menar, gå bara in i en livsmedelsaffär och titta. Jämför det med hur litet utbudet var för tre-fyra år sen. Jag menar, det måste ju vara en efterfrågan annars hade det aldrig blivit det utbudet."*

Detta kan förvisso ses som ekonomiska skäl, men bilden är mer komplicerad än så. Visst betyder merpriset och stöden mycket, men om informanterna ständigt måste kämpa och bli ifrågasatta är beslutet att lägga om kanske inte så enkelt att fatta? En familj berättade exempelvis om en händelse när de efter en säsong för några år sedan då de prövat att inte spruta med bekämpningsmedel och hade två lantbrukarfamiljer över på middag. Då de berättade för dessa familjer om "testet"² uteblev kommentarer och ansiktsuttrycken avslöjade en stark skepsis.

På frågan hur den tystnaden kändes sade mannen i familjen: *"Jo, det kändes lite sådär. Jag kände mig lite taskig. Det hade ju varit roligt om de hade blivit intresserade, men det var för tidigt. Kvinnan fortsätter med att*

säga: "Jag menar hade det varit idag... hade ju kanske åtminstone han (en av personerna på middagen) tyckt att det varit bra." Mannen replikerar: "Ja, han hade ju sett att det går. Det har ju utvecklats."

Informanterna i den *flexibla* gruppen betonar särskilt vikten av att ha tid över för att göra andra saker än att arbeta med jordbruket³: "...man måste ju kunna göra annat också, med barn, kunna utveckla sig lite och inte bara snacka kor med folk..." En annan informant uttryckte att det är viktigt att visa barnen andra sidor av livet än jordbruket. Dessa och liknande uttalanden har i studien tolkats som att jordbruket för den här gruppen av informanter inte står lika mycket i fokus och inte är lika dominerande i deras liv som för informanterna i den *flerdimensionella* processen. En viss motsägelse tycks dock råda, för det finns samtidigt en stark identitet som lantbrukare hos de här informanterna, fyra av fem är från lantbruksfamiljer och de känner sig som bärare av en viss lantbrukartradition.

Trots en önskan om mer tid för annat och ett fokus på anpassning till konsumentens krav finns även hos denna grupp skäl, funderingar och tankar om jordbrukets långsiktiga bärkraft, en bra och frisk jord måste finnas för kommande generationer. Miljöaspekten är även här av vikt men sätts inte i samma fokus som hos de i den *flerdimensionella* processen.

Informanterna i den *flexibla* processen tycker i större utsträckning än de andra att KRAV:s regler kan vara ett hinder för dem. Det kan vara svårt att sätta sig in i alla regler och konsekvenser av dem och sedan praktiskt följa dem. En informant uttrycker med skepsis i rösten att "det är en massa regler".

Pionjär process

Informanterna⁴ som genomgått vad vi kallar för en *pionjär* process har många gemensamma drag med informanterna i den *flerdimensionella*. Strävan efter en helhetssyn i jordbruket där en stark koppling mellan jordbruk och samhälle eftersträvas är tydlig, liksom ett starkt miljöengagemang. Men till skillnad från informanterna i den *flerdimensionella* gruppen uttrycker informanterna i denna grupp en tydligare politisk ståndpunkt som argument för strävan efter en stark koppling mellan jordbruk och samhälle samt sitt miljöengagemang.

De två familjer som ingick i studien har i egentlig mening inte genomgått någon omställningsprocess utan har alltid bedrivit ekologisk produktion. Gemensamt för dessa två familjer är att inte någon av informanterna har lantbruksbakgrund. Båda familjerna har börjat i liten skala med odling och produktion för hushållsbehov och har successivt ökat i antal djur respektive areal för yrkesmässig grönsaksodling. Den ena familjen har totalt två halvtidstjänster inom jordbruket och den andra en knapp heltidstjänst. Gemensamt för familjerna är att en del av deras inkomster kommer från externa anställningar och verksamheter. Den ena familjens intentioner är dock om möjligt att båda två ska kunna leva till största delen på jordbruket. De två familjerna har utvecklat sin verksamhet relativt långsamt och båda familjerna har

¹ Fem informanter ingick i den *flexibla* processen – två familjer från Småland och en från Uppland.

² "Testet" var egentligen en kombination av test och slump, det var för blött för att köra med traktor på åkrarna och därför uteblev besprutningen.

³ Detta är viktigt för samtliga informanter som deltagit i studien, men betonas särskilt av dem i den *flexibla* processen.

⁴ Fyra informanter ingick i den *pionjära* processen – en familj från Uppland och en från Småland.

trevat sig fram och i viss mån brukat utan vetskap om att det var ekologiskt. Efterhand har de upptäckt praktiskt och teoretiskt kunnande som stött deras tillvägagångssätt, i det här fallet organisk biologisk odling¹ och senare även KRAV:s regler och det ekologiska lantbrukets principer. I det här fallet kan man alltså inte tala om någon mental och praktisk omställning, utom när informanterna formellt blev KRAV-anslutna, vilket kan ses som en praktisk omställning. Hos dessa informanter kan man också skönja en idealism som tar sig uttryck i form av både ekonomiska och tidsmässiga uppoffringar. Ett exempel är att den ena lantbrukarfamiljen varit KRAV-ansluten i flera år utan att få ett merpris för levererad KRAV-mjök (mejeriföreningen hade ingen sådan upptagning i området). Ett annat exempel är att den ena familjen inte har fyllt det antal koplatsers som finns i lagården utan valt att ha så många kor att de kan förbli självförsörjande med både grov- och kraftfoder. Detta trots att man enligt informanten själv kan ha förlorat ekonomiskt på det:

"Många har svårt att lägga om för de minskar i antal kg. Kg mjök alltså, det är det. Det är en ständig jakt på kg. Det ska vara mätbart allting. Jag kan säga att gården... i lagården är det 28 koplatsers och hade det varit en konventionell lantbrukare som kommit hit hade han satt in 28 kor, odlat vall och köpt in kraftfoder och förmodligen fått bättre ekonomi än vad jag har haft. Men det är ju inte bättre ekologi, det är det ju inte."

För informanterna i denna grupp är idealismen bl.a. ett uttryck för en kritik av det moderna jordbruket. Vid ett intervjutillfälle diskuterades ideologiska skäl för en omställning, var de viktiga för dem och varför?

Intervjuren: "Vilka skäl är det som är viktiga då? Alltså, ideologiska skäl kan ju täcka så mycket?"

Informanten: "Äta schyst mat alltså. Lämna schyst efter sig, å det är väldigt mycket det hela. Sen blir det ju mer och mer som man kanske inte visste från början men som man hör talas om. Nu hittar man ju gamla giftrester i vattenbrunnar å såna där saker så man känner ju att man har gjort rätt. Jo, men det är ju framför allt våra barn... dom ska få äta schyst mat, det kanske vi fick göra en gång när vi var små, jag tror det – ja, när vi var riktigt små. Ja, jag menar de första åren – det tror jag är viktigt. Kemikaliejordbruket kom väl igång, ja det var väl på 50-talet i och för sig, men ökade på allvar under 60-talet och då hade vi i alla fall fått några år utan det där."

Att få odla och producera ekologiskt och till viss del kunna leva på det är mycket viktigt för informanterna i denna grupp. Skulle det visa sig att det i framtiden inte skulle kunna vara möjligt är alternativet för dessa att helt sluta med jordbruk. Man kan inte tänka sig att odla och producera konventionellt, då gör man hellre något helt annat. Här skiljer sig informanterna i *pionjär* processen från de i den *flerdimensionella*; identiteten som lantbrukare verkar vara starkare hos informanterna i den *flerdimensionella* som förmodligen skulle fortsätta med jordbruk även om de tvingades återgå till konventionellt jordbruk.

¹ Detta är ett begrepp som används av Föreningen för organisk biologisk odling – FOBO – som ordnar studiecirkular m.m. för främst fritidsodlare.

Påverkan, nätverk och relationer

För att förstå varför man ställer om till ekologisk produktion har vi i studien ansett att det är viktigt att få en inblick i hur och varifrån lantbrukarna får information och kunskap och hur det påverkat vad de gör. För att få reda på en del om dessa aspekter har några specifika hjälpmedel använts, så kallade relationsträd och relationsdiagram.

Relationsträd

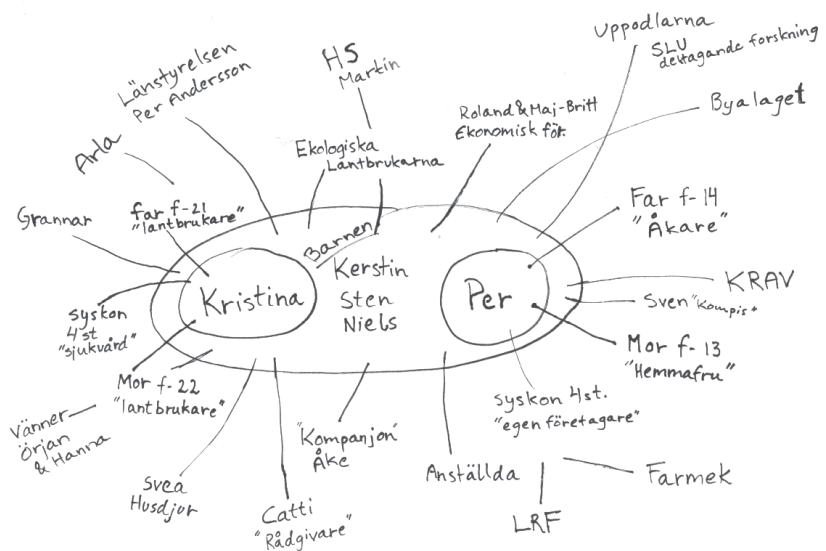
Relationsträdet som gjordes under första intervjutillfället visar vissa skillnader mellan lantbrukarfamiljerna. Resultaten från samtliga relationsträd har i analysen delats upp i en intern och en extern del (se figur 4). Med interna kontakter menas här kontakter av personlig och vänskaplig karaktär där täta och privata relationer hålls. Externa kontakter innebär att kontakten är av professionell karaktär där relationerna är mer opersonliga även om kontakten i tid mätt kan vara tät. Lantbrukarkolleger kan ingå både i den interna och externa delen beroende på om det varit en professionell relation eller mer kamratlig relation. En familj uttryckte det som om de är "*konkurrerande lantbrukare eller sockenbönder*".

Vid utförandet av relationsträdet har den uppdelning som gjordes av lantbruksfamiljerna under rubriken *Mental och praktisk omställning* använts som utgångspunkt. Där delades familjerna upp efter vilken omställningsprocess som de genomgått: *flerdimensionell*, *flexibel* eller *pionjär*. Med den uppdelningen som utgångspunkt så finner man en del likheter inom grupperna även när det gäller påverkan och inflytande.

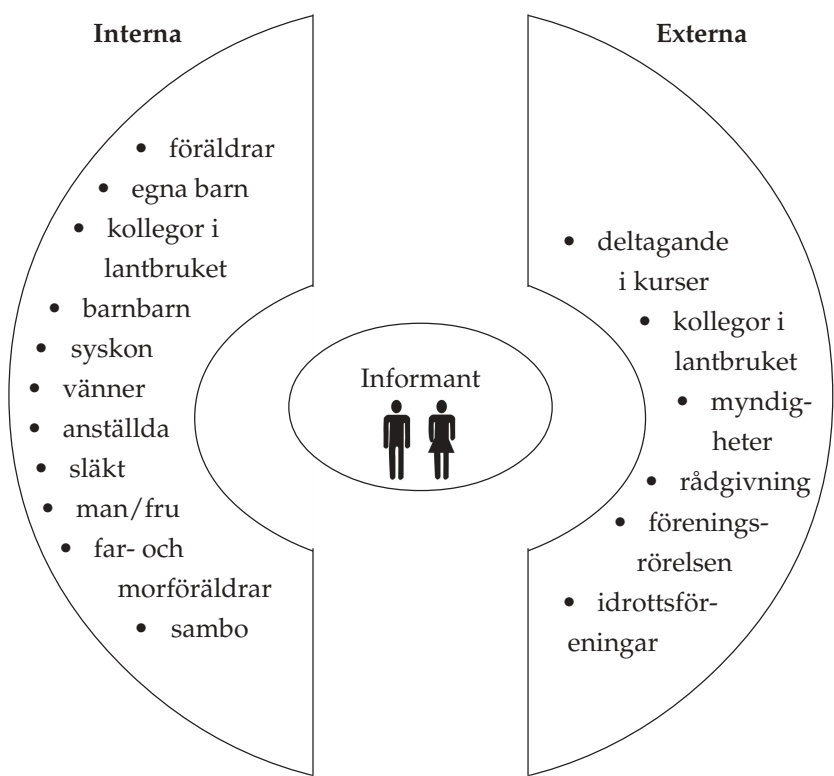
Inom grupperna *flerdimensionell* och *pionjär* har alla familjerna i stor utsträckning både interna och externa kontakter med lantbruksanknytning. Det som karakteriserar dessa grupper är att omfattningen av den externa delen är större än hos den *flexibla* gruppen. Det är genomgående mer utomstående rådgivning på dessa lantbruk av Länsstyrelsen, semin, Hushållningssällskapet och foderrådgivning m.fl.

Gruppen *flexibel* kännetecknas av att de har rådgivning i mindre omfattning och inte lika stort antal externa delar med lantbruksanknytning som informanterna i den *flerdimensionella* kategorin. Den *flexibla* gruppen har även en stor andel interna kontakter med lantbruksanknytning (föräldrar och syskon). I gruppen finns en informant som undantagsvis – genom att ha en stor del externa kontakter med lantbruksanknytning (främst i form av förtroendeuppdrag) – liknar den *flerdimensionella* gruppen.

Sammanfattningsvis är det en omfångsrik bild som kommer fram ur de olika relationsträden med många kontinuerliga interaktioner mellan informanterna och andra människor, men där omfattningen på interaktionerna naturligtvis varierar. Utsträckningen av deltagande och engagemang i föreningsliv, intresseföreningar, förtroendeuppdrag och byalag är förvånansvärt stort, framför allt i relation till den arbetsmängd som många nämnt och beskrivit. Det är således komplext och svårt att uttyda vilka influenser och i vilken omfattning dessa har påverkat informanterna när det gäller en omställning till ekologisk produktion.

Figur 3. Relationsträd av lantbrukarparet Kristina och Per (fingerade namn).

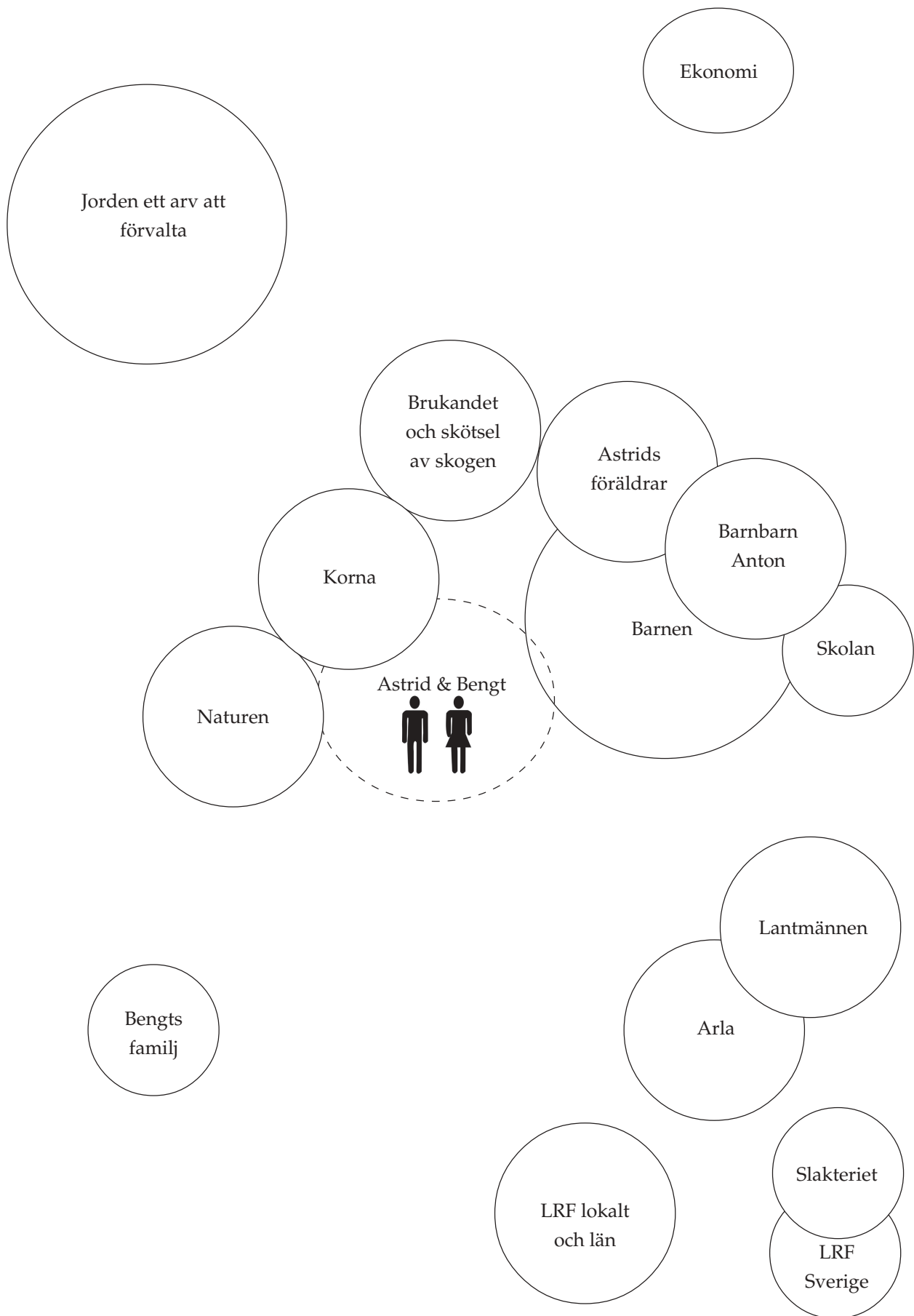
Figur 4. Beskrivning av påverkan klassificerade i externa och interna delar med angivna exempel.

Relationsdiagram

Relationsdiagrammet ger till skillnad från relationsträdet ett kvalitativt mått på relationerna mellan de(n) intervjuade och andra aktörer. Den kvalitativa aspekten är dels informanternas mått på graden av betydelse, både i positiv och i negativ bemärkelse, som de olika aktörerna har för dem. Dels är det ett mått på hur nära (känslomässigt och socialt) informanterna upplever att aktörerna står. För att se om och hur informanterna skulle vilja förändra sin situation fick de först göra ett relationsdiagram som visade hur de upplevde sin situation idag. Därefter gjorde de ett relationsdiagram för hur de skulle vilja se sin situation i framtiden.

Trots att fokus vid övningen var lantbruket så tog alla med antingen *familj*, *barn* eller *släkt* i relationsdiagrammet och alla hade med dem som en nära och stor påverkan (se figur 5 och 6). Antalet "aktörer" pendlade mellan 7 till 16 stycken i nutidsexemplet och 7 till 12 i framtids-exemplet. Förutom familj och barn som största påverkan i nutid så förekom också olika lantbruksföreningar (Ekologiska lantbrukarna, Uppodlarna och Hushållningssällskapet), marknaden, lönearbete, myndigheter (Jordbruksverket, Länsstyrelsen, Skattemyndigheten och EU-regler), livsstil, bidrag och kompisar som de största. I de fall där myndigheter förekom som en av de största påverkarna så hade informanterna ett ambivalent förhållande – de upplevde att myndigheterna kunde vara en påverkan i både positiv och negativ bemärkelse. När myndigheter (se ovan), bidrag och EU-regler fanns med som en av de med störst påverkan så hade de antingen försvunnit eller minskat i storlek (betydelse) i relationsdiagrammet för det önskade, framtida scenariot. Lantbrukarnas Riksförbund (LRF), lokalt eller nationellt, var med hos fyra informanter (nutid) som antingen mellanstora eller små i betydelse. Alla utom en informant bibehöll LRF även i framtiden. En bytte ut LRF som liten till mellanstorlek med tillägget att LRF gärna fick ha större betydelse, alltså bli viktigare i informantens liv, förutsatt att LRF skulle förändras till det bättre. Denna informant var negativt inställd till LRF som det ser ut idag. Lantbruksföretag som Arla, Lantmännen, semin och slakterier fanns också med bland fyra informanter som små eller mellanstora i betydelse. Kontrollföreningen KRAV som kontrollerar och certifierar det ekologiska lantbruket fanns bara med hos en informant (mellanstor cirkel). I övrigt var det överlag en personlig och lokal präglning på relationsdiagrammen med grannar, lantbrukskollegor, vänner, byalag och skola. Det kom också upp mer abstrakta element som utgjorde en viktig påverkan, t.ex. politik, hälsa, och jorden som ett arv att förvalta.

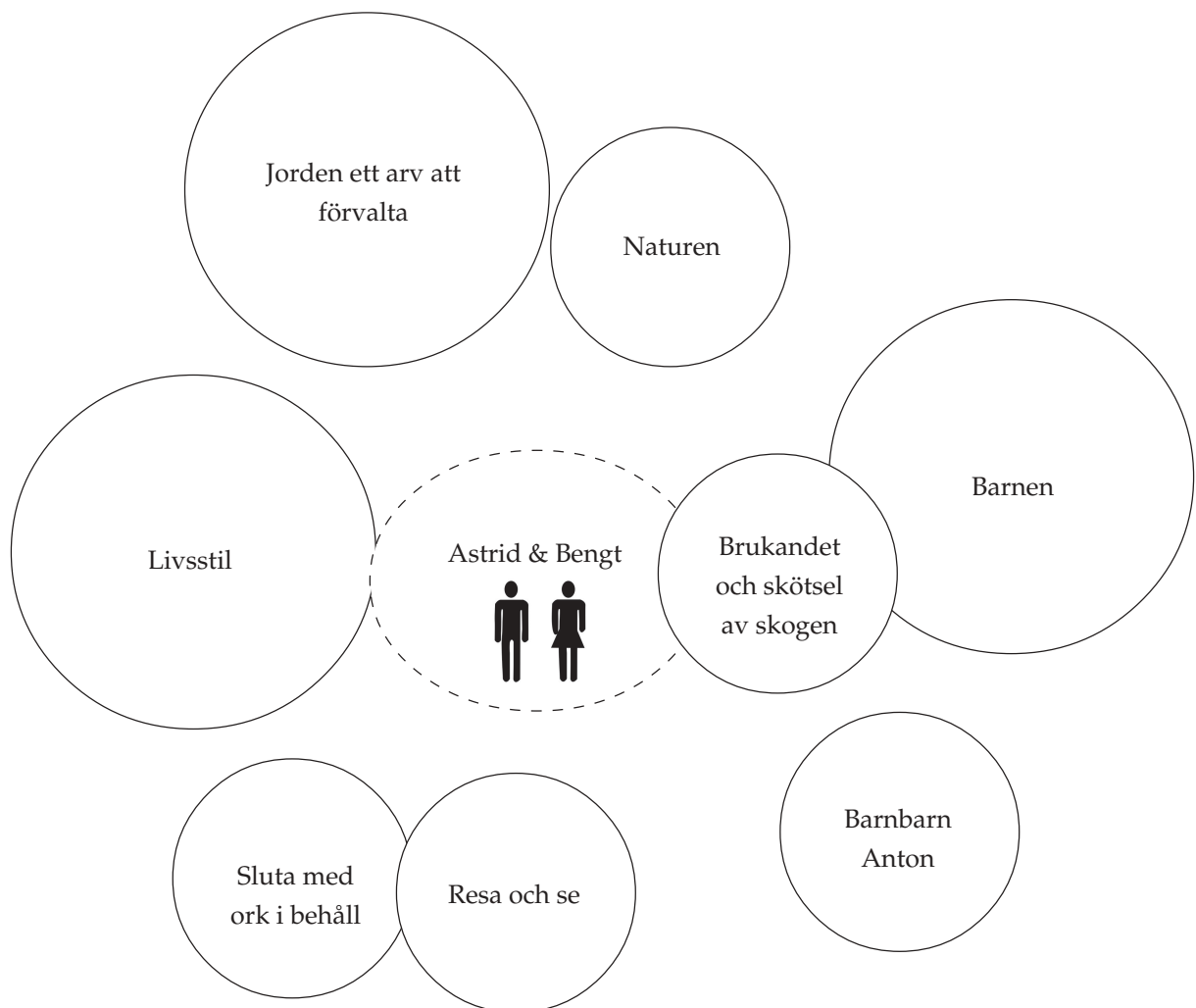
Sammanfattningsvis så stämmer analysen av relationsdiagrammet bra överens med föregående analys (relationsträd) och uppdelningen av olika omställningsprocesser: *flerdimensionell*, *flexibel* och *pionjär*. Även i relationsdiagrammet kan samma tendens som i relationsträdet ses, dvs. att gruppen *flerdimensionell* har fler externa lantbruksanknytningar med organisationer som LRF, Ekologiska lantbrukarna, Länsstyrelsen, Arla och Hushållningssällskapet än vad de andra grupperna har. Det finns en

Figur 5. Exempel på ett nutida relationsdiagram.

tendens i fem av sju framtida relationsdiagram att "aktörerna" dras närmare centrum (informanterna), dvs. en strävan mot en centrering. Informanterna uttryckte det som en önskan att kanske utöka kontakterna, öka samarbetet med andra lantbrukare eller som att man ville träffa eller återuppta kontakter med vänner/kompisar i större utsträckning. Att samtliga informanter har tagit med familj och/eller barn som en mycket betydelsefull "aktör" som dessutom helst ska vara nära informanten, bekräftar vikten av att ta stor hänsyn till informanternas sociala kontext, dvs. sammanhang, när man i en studie som denna vill försöka förstå eller förklara människors skäl för en omställning till ekologiskt lantbruk¹.

¹Mer om detta i avsnittet Diskussion.

Figur 6. Exempel på ett framtida relationsdiagram.

Gruppövningen

Resultaten från de tre gruppövningarna består dels av olika argument för respektive mot att ställa om till ekologisk produktion, dels en rangordning av de olika argumenten i förhållande till lantbrukets olika delar: bonden, djur och växtodling.

Argument och nyckelord

Gruppernas argument för och mot en omställning till ekologisk produktion redovisas i tabell 1 och 2. Argumenten beskrivs med olika nyckelord och förklaringar. Argumenten i tabellerna är strukturerade så att en lättöverskådlig beskrivning av resultatet ska uppnås och saknar således inbördes rangordning, dvs. i dessa tabeller har grupperna inte värderat argumentens olika betydelse för dem.

Resultaten från den första frågeställningen – "Varför lägga om till ekologisk produktion"? visar att flertalet argument är gemensamma för grupperna (tabell 1). Ett argument som delades av alla grupper var *marknad* som ett positivt skäl för att lägga om till ekologisk produktion. Detta uttrycktes i nyckelord och förklaringar som efterfrågan, konsument och omvärlden – att jobba med produkter som folk vill ha (A i tabell 1). Det andra gemensamma argumentet var *ekonomi*, vilket angavs i nyckelord som lönsamhet, bättre netto och företagsekonomi (B i tabell 1). Ett tredje argument som kanske inte hade lika tydliga gemensamma beröringspunkter är C i tabell 1. Samtliga nyckelord och förklaringar som beskriver detta argumentet, dvs. yrkesrollen – fysiskt och mentalt, utmaning, stolthet, personlig utveckling, rörde *det personliga*. Ett fjärde samstämmigt argument var *hälsa och arbetsmiljö* (D i tabell 1) men definitionerna av dessa skilde sig åt. En grupp kopplade det till livskvalitet, en annan till djuromsorg och kvinnlighet. Med kvinnlighet (se mittspalt kolumn D i tabell 1) menade gruppen att detta argument generellt kanske är starkare för kvinnliga lantbrukare, och att det i många fall är kvinnan i lantbruket som gör mannen uppmärksam på djuromsorgen. Den tredje gruppen, konventionella lantbrukare från Uppland, var mer konkreta och nämnde att man slipper spruta bekämpningsmedel.

Ett argument skilde sig delvis mellan grupperna (E tabell 1). Gruppen i Småland gav argumentet *ansvar och solidaritet* med nyckelordet *framtiden* som skäl för att lägga om till ekologisk produktion, Uppland uppgav *kretslopp* definierat som ökad *självförsörjningsgrad och att inte tära på resurserna*. Båda dessa grupper ger delvis uttryck för samma sak. För gruppen konventionella lantbrukare i Uppland var argumentet *politiska beslut* som skulle kunna leda till bättre *lönsamhet*. Gruppen gav även bättre ekonomi (B i tabell 1) som argument för att ställa om till ekologiskt lantbruk. Den konventionella gruppen för således fram olika ekonomiska aspekter och det tycks därför som att de ekonomiska incitamenten har högre prioritet hos denna grupp än vad de har för de andra två grupperna.

Resultaten från den andra frågeställningen där det gällde att finna argument för att inte ställa om till ekologisk produktion var mer heterogena. Det fanns bara ett tydligt gemensamt argument mellan de tre grup-

perna (A i tabell 2). *Kontrollen och reglerna* kring ekologiskt lantbruk (KRAV) kunde utgöra ett skäl för att inte lägga om till ekologisk produktion. Ett gemensamt argument för de båda Upplandsgrupperna var foderförsörjningen som uttrycktes som *lägre produktion* och färre kilo vid ekologisk produktion respektive *säkrare växtodling* vid konventionell produktion som ett argument för att inte ställa om (B tabell 2). Även gruppen i Småland hade *högre produktion* (man har högre produktion som konventionell) som ett argument mot att ställa om – i betydelsen att de tror att de får sämre ekonomi när de har lägre produktion (B tabell 2). Den ekologiska Upplandsgruppen hade argumentet teknikfixering (D tabell 2) med förklaringen intensiv produktion som möjligen kan tolkas som Smålands högre produktion. Ett annat likartat argument för de båda grupperna med ekologisk produktion finns i punkt C där båda grupperna nämner argument såsom *tankesätt*, motstånd mot förändringar och *strunt, nys* som beteckning för fördomar och okunskap.

Tabell 1. Argument och nyckelord för att ställa om till ekologisk produktion.

1. Småland	2. Uppland	3. Uppland konventionella
A. Konsument = marknad	A. Omvärldens positiva syn = kick – att jobba med produkter som folk vill ha	A. Efterfrågan = god marknad
B. Bättre ekonomi = nettot	B. Ekonomi = företagsekonomiskt	B. Ekonomi = lönsamhet
C. Utmaning = stolthet	C. Bondens yrkesroll – fysiskt och mentalt = mångsidighet, ideologi	C. Utmaning – bonde, växtodling = personlig utveckling, yrkesrollen
D. Hälsa, arbetsmiljö = livskvalitet	D. Hälsa – djuromsorg = "kvinnlighet"	D. Slippa spruta = mindre arbete, bättre arbetsmiljö
E. Ansvar, solidaritet = framtiden	E. Kretslopp = ökad självförsörjningsgrad, inte tära på resurserna	E. Politiska beslut = lönsamhet

Tabell 2. Argument och nyckelord för att inte ställa om till ekologisk produktion.

1. Småland	2. Uppland	3. Uppland konventionella
A. Kravregler = förmynderi, verksamhetsfrämmande	A. Kontrollen = byråkrati, överförmynderi	A. Regler – kontroll = jobbigt, nervöst
B. Högre produktion = tror man får sämre ekonomi	B. Lägre produktion = foderförsörjning, färre kilo	B. Säkrare växtodling = tryggare foder
C. Strunt, nys = fördomar, okunskap	C. Tankesätt = motstånd mot förändringar	C. Politisk osäkerhet = kortsiktigt? lönsamhet?
D. Högre kostnader = strängare krav – förändring	D. Teknikfixering = intensiv produktion	D. Oklara miljöeffekter = växtnäringsläckage?
E. Ogräs = konkurrens, låg tolerans	E. Gårdens förutsättningar = bundet kapital i anläggningar, för liten areal	E. Försörja befolkning = ingen svält

En intressant iakttagelse är att enbart den konventionella Upplandsgruppen tagit med argument innehållande politik, dels som ett argument för att ställa om (E tabell 1) och ett argument för att inte ställa om (C tabell 2). Båda argumenten kan ses som två sidor av samma mynt – det ekologiska jordbruket är lönsamt idag pga. politiska beslut men är det kanske inte i framtiden återigen pga. politiska beslut – en politiskt osäkerhet alltså.

Rangordning

Den andra delen av resultaten från gruppövningarna består av den rangordning av argumenten som gjordes individuellt av deltagarna. De fick till uppgift att rangordna argumenten från första gruppövningen (se tabell 1 och 2) på en skala 1 till 5, där 5 gavs till argumentet som de ansåg ha störst betydelse för de olika delarna av lantbruket *bonden, djur och växtodling*. Medelvärdena för frågorna – "Varför ställa om till ekologiskt?" – visas i tabell 3 och – "Varför inte ställa om till ekologiskt?" – i tabell 4. Argumentet med störst betydelse för varje grupp visas i fetstil.

För Smålandsgruppen var *utmaning* (4,0) och därefter *ansvar, solidaritet* (3,5) högst rangordnade. För Upplandsgruppen med ekologiska lantbrukare placerades *hälsa – djuromsorg* (3,7) högst och därefter *kretslopp* (3,5). Motsvarande för gruppen med konventionella lantbrukare från Uppland rangordnades argumentet *ekonomi* högst (5,0) med *utmaning* (3,2) och *politiska beslut* (3,2) som goda tvåor. Intressant är att argumentet *bättre ekonomi* respektive *ekonomi* för de ekologiska lantbrukarna i Småland och Uppland rankades först på fjärde respektive tredje plats. Intressant är det även att se att argumenten rörande *konsumentens roll* och *omvärldens positiva syn* med *efterfrågan* som följd rangordnas lägst i alla tre grupperna.

Vid rangordningen av argumenten för att inte ställa om till ekologisk produktion fick argumentet B högsta medelvärdet i alla tre grupperna. Argumenten i B har alla att göra med att produktionen generellt blir lägre när man ställer om till ekologisk produktion. Gruppen konventionella lantbrukare från Uppland uttryckte det som *säkrare växtodling* om man inte ställer om, och gav definitionen tryggare foder (se tabell 2). Intressant är att titta på argument A för respektive grupp, där grupperna från Småland och Uppland som ställt om till ekologisk produktion rangordnade *kravregler* (Småland, grupp 1) och *kontrollen* (Uppland, grupp 2) högre än *regler – kontroll* för den konventionella gruppen (3). De konventionella uppfattar således inte ytterligare regler och kontroll som det mest betydelsefulla skälet för att inte lägga om till ekologisk produktion.

Gruppen konventionella lantbrukare i Uppland uttrycker med argumenten E och D, *försörja befolkningen* och *oklara miljöeffekter*, en skepsis gentemot ekologisk produktion. Dels är de tveksamma till om ekologisk produktion kan klara av att producera den mängd som behövs för att klara försörjningen, dels uttrycker de en skepsis över de miljöfördelar som förespråkare av ekologisk produktion hävdar att denna form av produktion innebär.

Tabell 3. Gruppernas rangordning av argumenten och nyckelorden för att ställa om till ekologisk produktion. Rangordningen gjordes på en skala 1 till 5 (5 har störst betydelse). De övre siffrorna visar medelvärdet som argumentet fått från gruppen, medan de nedre kursiva siffrorna visar vilken plats (1–5) som argumenten fått i rangordningen. Argumentet med störst betydelse för varje grupp visas i fetstil.

1. Småland	Medel- värde	2. Uppland	Medel- värde	3. Uppland konventionella	Medel- värde
A. Konsument	2,2 <i>5</i>	A. Omvärldens positiva syn	2,0 <i>5</i>	A. Efterfrågan	1,6 <i>5</i>
B. Bättre ekonomi	2,3 <i>4</i>	B. Ekonomi	3,4 <i>3</i>	B. Ekonomi	5,0 <i>1</i>
C. Utmaning	4,0 <i>1</i>	C. Bondens yrkesroll – fysiskt & mentalt	2,4 <i>4</i>	C. Utmaning – bonde växtodling	3,2 <i>2</i>
D. Hälsa, arbetsmiljö	3,1 <i>3</i>	D. Hälsa – djuromsorg	3,7 <i>1</i>	D. Slippa spruta	2,1 <i>4</i>
E. Ansvar, solidaritet	3,5 <i>2</i>	E. Kretslopp	3,5 <i>2</i>	E. Politiska beslut	3,2 <i>2</i>

Tabell 4. Gruppernas rangordning av argumenten och nyckelorden för att inte ställa om till ekologisk produktion. Rangordningen gjordes på en skala 1 till 5 (5 har störst betydelse). De övre siffrorna visar medelvärdet som argumentet fått från gruppen, medan de nedre kursiva siffrorna visar vilken plats (1–5) som argumenten fått i rangordningen. Argumentet med störst betydelse för varje grupp visas i fetstil.

1. Småland	Medel- värde	2. Uppland	Medel- värde	3. Uppland konventionella	Medel- värde
A. Kravregler	3,6 <i>2</i>	A. Kontrollen	2,5 <i>4</i>	A. Regler – kontroll	1,7 <i>5</i>
B. Högre produktion	3,7 <i>1</i>	B. Lägre produktion	4,0 <i>1</i>	B. Säkrare växtodling	4,6 <i>1</i>
C. Strunt, nys	2,7 <i>4</i>	C. Tankesätt	2,4 <i>5</i>	C. Politisk osäkerhet	2,8 <i>4</i>
D. Högre kostnader	2,9 <i>3</i>	D. Teknikfixering	3,0 <i>3</i>	D. Oklara miljöeffekter	3,7 <i>3</i>
E. Ogräs	2,2 <i>5</i>	E. Gårdens förutsättningar	3,2 <i>2</i>	E. Försörja befolkning	3,8 <i>2</i>

DISKUSSION

I diskussionen tar vi upp generella teman som varit gemensamma för många av de informanter vi arbetat med. I sammanhanget bör det återigen påpekas att lantbruken som ingått i studien huvudsakligen hade mjölkproduktion, vilket förmodligen påverkat de diskussioner vi haft och de svar vi fått. Hade lantbrukare med en annan produktionsform, t.ex. svin eller höns, ingått i studien hade förmodligen diskussionerna och resultaten sett annorlunda ut.

Komplexitet och kontextualitet

Syftet med studien har varit att genom intervjuer försöka förstå varför man tar ett beslut om omställning till ekologiskt lantbruk. Intentionen har varit att betrakta omställningen i sitt sammanhang och att försöka förstå de företeelser som har påverkat informanterna. Det övergripande målet med gruppdiskussionerna var att få reda på hur ett antal lantbrukare betraktar ekologiskt lantbruk och dess för- och nackdelar.

Frågan "Varför ställer man om till ekologiskt lantbruk?" är omöjlig att besvara med några korta, enkla ord utan att förlora alltför mycket av det viktiga sammanhang som den har ställts i. Ett nyckelbegrepp är kontextualitet, dvs. att träffa familjerna i deras hem och tala med dem om deras åsikter om ekologiskt jordbruk, samt om den historia som lett fram till en omställning till ekologisk produktion. I studien har intresset funnits för mer än jordbruket även om det varit i fokus. Intressant har t.ex. varit informanternas sociala, yrkesmässiga, historiska och värderingsmässiga sammanhang, dvs. deras kontext. Att se saker och företeelser i sitt sammanhang och försöka förstå innebörden av dem har alltså varit mycket viktigt. Utan att ta hänsyn till den kontext som alla företeelser, händelser, åsikter, tankar etc., ingår i blir bilden och förståelsen av det man studerar bara fragmentarisk och alltför förenklad. Frågar man enbart om ekonomiska skäl för en omställning får man givetvis svar av ekonomisk karaktär. Söker man däremot efter en bred bild och ställer frågor som inte enbart har ekonomisk grund får man en bild där ekonomin har sin givna plats men inte är det enda svaret. Ger man informanterna tid och utrymme att själva utveckla vad de menar genom att ställa s.k. öppna frågor får man ofta utförliga och innehållsrika svar eller kommentarer.

Givetvis hamnar alltid någons åsikt och tankar utanför, och alla delar i en människas liv är omöjligt att ta hänsyn till. I sin strävan att finna enkla, lättfattliga svar tappar man mycket i den komplexitet, eller mångtydighet, som vi tycker oss ha sett hos informanterna i studien. Skälen för en omställning har ofta varit svåra att uttyda för informanterna, de har berättat om sin personliga historik (och ibland även gårdens) sammanvävt med politiska beslut, slumpmässiga sammanträffanden och en mängd andra saker. Allt har vävts ihop till ett komplext skeende av dåtid och nutid där ett enkelt svar troligen skulle göra bilden tämligen meningslös och inte särskilt rättvisande. Informanterna

har också gett uttryck för andra mer tydliga argument för en omställning. Många har sett ekologiskt lantbruk som bättre för miljön, långsiktigt mer resurssnålt och med en högre grad av gårdsbaserad självförsörjning, samt tyckt att ekologiskt lantbruk, för den globala rättvisans skull, erbjuder en möjlighet för fattigare länder. De flesta informanterna är trötta på att småskaligt lantbruk definieras som ineffektivt till förmån för ett storskaligt s.k. rationellt jordbruk. Informanterna känner sig i flera fall svikna av de egna organisationerna och har i många fall själva förundrats över hur vägen fram till idag har tett sig.

Varför lägga om till ekologiskt lantbruk?

Ett genomgående argument för att ställa om till ekologiskt jordbruk, både i enskilda intervjuer och i gruppintervjuerna, är att ekologiskt jordbruk innebär en utmaning. Informanter har uttryckt detta i termer av att växtodlingen i ekologiskt lantbruk kräver mer och noggrannare planering av växtföljd och olika odlingsstrategier som t.ex. insåningsgrödor, sortval osv. Detta eftersom man i efterhand inte kan spruta för ogräs etc. Växtodlingen blir också viktigare för en ekologisk mjölkbonde eftersom fodret i större utsträckning än i konventionell produktion måste komma från de egna markerna. Att som lantbrukare ställas inför en sådan utmaning har i många fall uttryckts som ett roligare och mer variationsrikt arbete.

I och med att delar av verksamheten och planeringen av denna, har ansetts som svårare har också ord som ökad yrkesstolthet nämnts. Klarar man av en bra produktion, har friska djur m.m. och gör det genom en bättre planering utan hjälp av artificiellt framställda bekämpnings- och gödningsmedel, ökar självtilliten och känslan av stolthet i det man gör. I Danmark har en studie visat att en omläggning till ekologisk produktion till stor del beror på att lantbrukaren i ekologiskt lantbruk ser en större möjlighet för att kunna realisera sig själv och sina tankar om hur lantbruk ska bedrivas (Michelsen, 1997). Ekologiskt lantbruk kan kanske i detta perspektiv ses som en möjlighet till personlighetsutveckling för lantbrukaren, istället för bara en annan slags produktion med andra handhavanden, ledning och skötselmetoder.

Många av informanterna har uttryckt kritik mot den utveckling som skett och sker inom jordbruket – där alltför familjejordbruk ersätts av jordbruk med stordrift. Två familjer har, med olika strategier, "hoppat av racet" som en av dem uttrycker det. För en familj erbjuder det ekologiska (som det ser ut idag) en möjlighet att slippa öka intensiteten, men ändå kunna driva jordbruket. Denna familj har dock valt att söka sin huvudsakliga inkomst från annan verksamhet utanför lantbruket, även om den mesta arbetstiden ägnas åt jordbruket.

En annan familj i studien har, angående det konventionella och ekologiska jordbruket, uttryckt sig i termer av specialisering och självförsörjning. Tillspetsat uttrycker de att det konventionella jordbruket i hög grad kräver en specialisering och en intensifiering beroende på externa insatsmedel i form av t.ex. inköpta foder- och gödselmedel, medan de menar att det ekologiska går åt andra hållet bl.a. på grund av kravet

på högre självförsörjning. I det ekologiska jordbruket finns utrymme för ett mindre specialiserat jordbruk. Genom att det ekologiska jordbruket i högre grad ger utrymme för en större diversifiering på gården har vi av informanter hört att arbetet på det sättet blivit roligare och mer variationsrikt¹.

Genom att tolka vad informanter sagt tycker vi oss se att ekonomiska incitament för många är av stor betydelse för en omställning till ekologiskt lantbruk. Ett ökande politiskt- och konsumentintresse kan urskiljas. Ökningen av antalet gårdar som ställt och ställer om till ekologisk produktion går mer eller mindre hand i hand med ökningen av de ekonomiska incitamenten för att ställa om. Konsumenten "har vaknat" som en informant uttryckt det. Flera av de informanter vi arbetat med har på olika sätt uttryckt att stöden och bidragen har gjort att de vågat ta steget att ställa om. De ekonomiska incitamenten gör att lantbrukarna, utan att riskera gårdens ekonomi, tagit steget mot en omställning som de kanske velat ta länge. När lantbrukarna vet att gårdens ekonomi är säkrad vågar de kasta sig ut i någonting som de inte till fullo har kunskap och erfarenhet om.

Något som en del av informanterna förvånats över är den uppskattning som de upplevt ha fått från flera olika håll efter en omställning till ekologiskt lantbruk. En familj uttryckte gillande och stor förvåning över att det företag som skulle köpa skörden under säsongen ringde och frågade hur det såg ut på fältet och bad om lantbrukarens beräkning av kommande skörd. Detta hade aldrig skett förr. Även andra grupper har visat ett för lantbrukaren betydligt större intresse för lantbruket efter att de ställt om. Grannar har varit positiva till att sprutningen av kemiska medel av fälten upphört, andra har uttryckt intresse när de hört informanter prata om jordbruket. Men trots större intresse bl.a. från människor utanför lantbruket säger många av informanterna att de känner ett ointresse och ibland avståndstagande från andra lantbrukare som driver sina gårdar konventionellt. De informanter som drivit sina gårdar med ekologisk produktion i några år menar dock att ekologiskt jordbruk bara de senaste två-tre åren blivit mer accepterat även bland andra lantbrukare. Förr avfärdades ekologiskt lantbruk som "flum", nu tar man det mer på allvar och ser det till och med som konkurrenskraftigt.

Den uppskattning som lantbrukarna fått från konsumenter verkar vara betydelsefull för många av informanterna. Varför det? Kan det vara så att lantbrukaren upplever konsumentens positiva inställning som en känsla av "utvaldhet" – konsumenten betalar till och med mer för produkten och visar intresse för hur livsmedlet produceras, inte bara att det produceras? Kanske blir relationen lantbrukare – kund tydligare och mer personlig än den vanliga diffusa relationen mellan producent och konsument? Några av informanterna har uttryckt en tydlig önskan att få en närmare och mer personlig relation till konsumenten (kunden). Kanske är detta något eftersträvänsvärt som kunde göra att lantbrukets roll på landsbygden återigen får en mer framträdande och viktig plats med en tydlig och nära koppling till stadens invånare?

¹Läs Kaltoft (1999) för ytterligare diskussion om värdet av en diversifiering i det ekologiska jordbruket.

REFERENSER

- Dick, B. 1998. *Convergent interviewing: a technique for qualitative data collection* [On line]. Hämtat från <<http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arp/iview.html>> 2000-01.
- Eksvärd 1998, Deltagande forskning om lantbrukssystem med gemensam forskande taxering. Centrum för uthålligt lantbruk, Institutionen för landsbygdsutveckling och Institutionen för växtodlingslära, SLU,Uppsala.
- Gunnarsdotter, Y. 1999. *Svenska bondehushåll på 90-talet och deras roll på landsbygden*. SLU Kontakt, Uppsala. ISBN 91-576-5657-6.
- KRAV, 2004-09-07. Alf Gustavsson. Personligt meddelande.
- Kvale, S. 1997. *Den kvalitativa forskningsinterjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Michelsen, J. 1997. De Ökologiske landmænd vægter værdierne. *Månadsmagasinet Ökologisk Jordbrug*. 147:12
- Mikkelsen, B. 1995. *Methods for Development Work and Research: A Guide for Practitioners*. Sage Publications New Delhi/Thousand Oaks/London, ISBN: 0-8039-9230-0 (US-pb).
- Pretty, J. N., Guijt, I., Scoones, I., Thompson, J. 1995. *A trainer's guide for participatory learning and action*. ILED Participatory Methodology Series. International Institute for Environment and Development, London, ISBN: 1-899825-00-2.
- Ullmark, H. 1999. *Deltagande forskning – en stärkande läroprocess*.
- Östergaard, E. 1998. Ett skritt tilbake og to frem. En fenomenologisk studie av bonder i omstilling til økologisk landbruk. Doctor scientiarum theses 1998:25. Ås Norges Landbrukskole

Centrum för uthålligt lantbruk – CUL är ett samarbetsforum för forskare och andra med intresse för ekologiskt lantbruk och lantbrukets uthållighetsfrågor. CUL arbetar med utveckling av tvärvetenskapliga forskningsmetoder och för samverkan och samplanering av insatser för:

- forskning
 - utvecklingsarbete
 - utbildning
 - informations spridning
- inom det ekologiska lantbruket

Centrum för uthålligt lantbruk

Box 7047

750 07 Uppsala

www.cul.slu.se

